Dr. Monica Budiș

FOCURILE RITUALE ŞI SIMBOLISTICA LOR

Încă din antichitate, focului i s-a acordat o atenţie cu totul remarcabilă; credinţele, practicile, şi obiceiurile legate de acesta făcând obiectul multor studii de specialitate din literatura română sau străină. E. B. Tylor „cel dintâi antropolog care a evidenţiat generalitatea unor fenomene magice cu similitudini pe întreaga suprafaţă a globului" aprecia focul ca făcând parte din categoria „universalelor culturale"[1]. Focul este considerat „cauză şi motor al vieţii, dar şi distrugător sau purificator al ei", personificat, zeificat, „socotit divinitate sau atribut al unei divinităţi, focul mitic este clasificabil în două categorii: fiinţă autonomă şi element cosmic divin"[2].

Paleta simbolică se desfăşoară pe doi palieri esenţiali: **spaţial şi temporal**. **Din punct de vedere spaţial**, deşi focurile rituale se întind pe un areal extrem de vast, ne vom opri numai la **arealul european şi la cel românesc**. Pentru perimetrul european îi datorăm lui James George Frazer o analiză extrem de amănunţită a focurilor din Postul Mare, a focurilor de Paşte, a celor beltane (de la 1 mai), a celor de la solstiţiul de vară, din ajunul zilei tuturor sfinţilor (31 octombrie), ori a celor de la solstiţiul de iarnă, cu amănunte privind modul de aprindere a lor, cu localizări foarte precise, cu evidenţierea elementelor unificatoare şi a celor de diversitate. Ele erau prezente „din Irlanda, în apus până în Rusia, în răsărit şi din Norvegia şi Suedia la nord, până în Spania şi Grecia la sud"[3]. Lucrarea lui Frazer este o excelentă sursă pentru stabilirea similitudinilor cu fenomenul românesc.

Autorul sintetizează principalele teorii asupra acestui mit atât de răspândit în spaţiu şi în timp, obiceiurile focurilor, păstrându-se în numeroase ţări din Europa până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la noi chiar până în zilele noastre. Principalele teorii asupra focurilor rituale sunt **teoria solară (solstiţială)**, lansată de Wilhelm Mannhardt, susţinută şi de cercetători români[4], **teoria purificatoare**, având ca adepţi pe doctorul Edward Westermarck, pe profesorul Eugen Mogk. După prima teorie, sărbătorile focului „sunt vrăji ale soarelui sau ceremonii magice urmărind ca pe principiile magiei imitative, să asigure după nevoi soare pentru oameni şi plante, aprinzând focuri care imită pe pământ marea sursă de căldură din cer". Conform teoriei purificatoare, „focurile ceremoniale nu au vreo legătură necesară cu soarele, ci au pur şi simplu un scop de purificare, fiind destinate a arde şi nimici toate influenţele vătămătoare, închipuite fie sub formă întrupată, ca vrăjitoare, demoni şi monştri, fie sub formă impersonală, ca un fel de pată care se întinde sau ca o stricare a aerului...Este clar că cele două teorii postulează două concepţii foarte diferite despre **foc**, care constituie partea principală a ritualurilor. Potrivit uneia din teorii, focul ca lumină solară la scară umană, este o forţă creatoare propice, care ocroteşte creşterea plantelor şi dezvoltă toate cele dătătoare de sănătate şi fericire; potrivit celeilalte, soarele este o sălbatică forţă distructivă care pârjoleşte şi devoră toate elementele vătămătoare, spirituale sau materiale, care ameninţă viaţa oamenilor, a animalelor şi a plantelor"[5].

În sprijinul teoriei solare sunt aduse o serie de argumente: datele şi modul de aprindere a focurilor în aer liber; discurile înflăcărate aruncate în aer; roţile arzând care se rostogolesc pe dealuri; alergările cu torţe aprinse prin grădini, vii, livezi; îngroparea cenuşii, a cărbunilor în holde, toate acestea în ideea unor recolte cât mai bogate, săritul peste foc; trecerea animalelor prin foc, care are putere stimulatoare şi fertilizatoare, datorită rolului suprem al soarelui „sau legat de soare, prin relaţie simpatetică de ordin fizic"[6]. „Forţa magică îşi exercită efectul prin imitaţie sau simpatie: reprezentând mersul soarelui pe cer, îl ajuţi efectiv să-şi urmeze călătoria celestă punctual şi prompt"[7]. Chiar direcţia fumului şi/sau a flăcărilor sunt prezicătoare de recolte bogate.

Suportul teoretic al teoriei purificatoare constă în arderea vrăjitoarelor, a efigiilor acestora şi a unor imense păpuşi din paie, a demonilor şi a tuturor forţelor malefice, care ar fi putut face mult rău oamenilor şi animalelor, prin aducerea de boli, prin furtul laptelui de la animale. Focurile rituale sunt bune şi contra altor dureri: de ochi, de mijloc, despre care se crede că sunt produse de vrăjitoarele care hoinăresc nevăzute prin aer, prin livezi şi vii, pe ogoare.

Focurile sprijină **căsătoriile** şi **procreaţia**, motiv principal pentru care se sare peste foc.

Fertilitatea „este mai degrabă un rezultat indirect, obţinut prin descătuşarea puterilor de reproducere ale plantelor şi animalelor legate în chip fatal de puterile vrăjitoreşti"[8].

Conform acestei teorii, focurile ceremoniale sunt şi un fel de talisman contra grindinei, a trăznetelor şi a fulgerelor. Tăciuni din focurile ceremoniale se păstrează în casă împotriva incendiilor şi pentru menţinerea la distanţă a vrăjitoarelor.

După G. J. Frazer, geneza tuturor formelor de foc ritual trebuie căutată în **focul viu**, care îşi are „originea în vremurile când strămoşii popoarelor europene trăiau mai mult din produsele cirezilor lor, iar agricultura juca încă un rol subordonat în viaţa lor"[9].

Pentru cercetătorul român Ion Ghinoiu, adept al teoriei solstiţiale, „focurile solstiţiale pot fi considerate încercări ale oamenilor de a ajuta soarele; să-l menţină la aceeaşi înălţime pe boltă la solstiţiul de vară şi să-l sprijine în urcuşul său pe cer la solstiţiul de iarnă. Nimic mai logic pentru mentalitatea arhaică decât aprinderea focurilor în momentele când căldura şi lumina marelui astru începeau să scadă sau să crească"[10].

Focurile sunt **fenomene integrate** şi **integratoare complexe**; a rămâne adepţii uneia sau alteia dintre teorii, înseamnă a ne asuma riscul căderii în exclusivism şi în concluzie, a unor interpretări eronate. De altfel, repartizarea lor temporală pe tot parcursul anului, depăşind cu mult datele celor două solstiţii de vară şi de iarnă confirmă această realitate.

„Arheologul" mitologiei româneşti, Romulus Vulcănescu[11], aduce în discuţie şi alte conotaţii ale focului: el este benefic (prin aceasta apropiindu-se de teoria solară) şi malefic, distrugător (nu numai al vrăjitoarelor). Autorul clasifică focul în: **foc ceresc, pământesc, subpământean**. Pornind de la paralelismul lumină-lumânare, foc analizează riturile focului din perspectiva ambelor semnificaţii (şi nu numai). „Focul este o entitate divină atât binefăcătoare, cât şi răufăcătoare, şi prin aceasta o entitate umană. De aceea, el este folosit ca simbol al sacrificiului faţă de întreaga ierarhie divină... Ca stihie cosmică focul ceresc era totodată o putere sacră protectoare sau pedepsitoare pentru făptura umană şi prin aceasta pentru toate celelalte făpturi de pe pământ. Fiind în stăpânirea deplină a **Fârtatului**, focul ceresc era dat în stăpânirea unor sfinţi sau acoliţi divini pentru împlinirea rostului lui sacru"[12]. Autorul inventariază ipostazele în care apare focul pământesc în cadrul ciclului calendaristic şi familial, accentuând şi asupra aprinderii şi stingerii rituale a lui. Cât priveşte focul subpământean şi cel infernal, acestea „au trecut sub puterea **Nefârtatului**, a demonilor şi a acoliţilor lui", înfăţişându-se în anumite zile ca flăcările comorilor necurate sau în altfel de flăcări[13]. Focurile au fost utilizate în practicile rituale de magie albă sau neagră.

Din punct de vedere **spaţial**, pe teritoriul României focuri rituale se făceau aproape pretutindeni, cu unele concentrări în podişul Sucevei, în dealurile Sălajului, pe culoarul estic al Apusenilor şi Maramureşului, în estul subcarpaţilor Olteniei şi Munteniei, în Bărăganul de sud-vest (câmpia Mostiştei), în podişul Dobrogei de nord (Munţii Măcinului)[14]. Cât priveşte perimetrul satelor, în funcţie de data calendaristică şi de zonă, focurile se aprindeau: în curtea gospodăriei şi a bisericii, în grădinile caselor, pe uliţe, la răspântii, pe dealuri, la fântâni sau în apropierea apelor curgătoare, la cimitire etc., acoperind întregul habitat. Erau însoţite şi de alte acte cu caracter simbolic.

Din punct de vedere **temporal**, ele se concretizează la datele mai importante ale calendarului popular sau religios, la **Măcinici** (9 martie), la **Alexii** (17 martie), la **Blagoveştenie** (25 martie), la **Lăsata Secului** (în funcţie de data Paştelui), la **Joia Mare**, la **Paşte**, la **Sânziene** (24 iunie), la **Sfântul Dumitru** (26 octombrie), la **Crăciun** şi **Anul Nou**, local chiar la date intermediare acestora, deci în zile bine prestabilite de cutuma tradiţională, cuprinzând întregul an calendaristic. Şi aceasta în fiecare an, marcând de fiecare dată un nou început, o nouă luptă cu forţele universului cosmic. Sunt numeroase localităţile din ţară în care se făceau mai multe focuri într-un singur an sau pentru acelaşi timp calendaristic mai multe focuri în acelaşi sat. În legătură cu **momentul aprinderii** acesta era determinat de natura sărbătorii şi a funcţiilor cărora trebuia să le răspundă ritualul; ele se făceau în ajunul sărbătorii, în zorii sau în seara (noaptea) zilei, deci în momentele liminale când forţele malefice sunt mai active şi când lupta împotriva sau pentru îmbunarea lor trebuie intensificată.

Hagiografia populară, bogată şi în această privinţă ca în multe altele reţine şi ea cele două categorii esenţiale ale focului, încadrându-se în antinomia: **benefic, malefic / stimulator, distrugător**. Astfel după unele legende publicate de Simion Florea Marian, într-o zi de Paşte, un om sărman a constatat că nu mai are nici chibrituri cu care să-şi aprindă focul. Zărind pe deal în apropiere un foc, după câteva ezitări a preferat să se ducă să ceară de acolo puţin jar şi nu de la fratele său care era bogat. După uimirea celor 12 oameni care păzeau focul (ei reprezentau cei 12 apostoli sau cele 12 luni ale anului) şi după un test specific basmelor la care răspunsul a fost pe placul celor 12, aceştia i-au pus în poala cămăşii, jar, care nu numai că nu i-a ars-o, dar venind omul acasă şi împrăştiind jarul prin toată curtea, aşa cum fusese sfătuit, s-a trezit cu o mulţime de animale de producţie. Nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu fratele său, bogat, dar avar, infatuat, nemulţumit de cantitatea de jar care i-a fost dată iniţial, răspunzând arogant la acelaşi test la care fusese supus fratele său cu un an în urmă şi căruia focul adus i-a mistuit absolut totul[15]. Desigur, aici avem de a face cu motive tipice basmelor: antiteza dintre bine şi rău, încercările la care este supus omul şi modalităţile în care acesta reuşeşte să le facă faţă, finalizarea prin supremaţia beneficului asupra maleficului etc.

O privire de ansamblu, dar din păcate cu un mai mic accent pe materialul actualizat de teren (la baza studiului stă bibliografia publicată) face Germina Comanici care încearcă să decodifice semnificaţiile focului şi ale rezultatelor acestuia: cenuşă, cărbune, în viaţa cotidiană sau în cadrul ciclului familial şi calendaristic. De asemenea, autoarea face conexiuni cu sfinţii cu nume de foc sau aducători de foc, de fulgere. Autoarea conchide că „focul reprezintă unul din obiceiurile cele mai încărcate de semnificaţii, care îşi relevă sensurile în forme gradate de complexitate, de la credinţă la rit şi ceremonial", „relevându-şi polisemia contextului etnografic, în care apare ca element de marcă şi fiind una din «universalele» unei culturi". Deşi a suferit un proces de deritualizare şi de demagizare, „realitatea contemporană oferă încă un bogat material fecund reconstituirilor" chiar dacă uneori este predominant aspectul „spectacular, de divertisment colectiv"[16]. În altă parte se propune o clasificare a riturilor focului în:

- Ceremonii legate de ciclul muncii, cu **funcţie de purificare şi de fertilizare**;
- Legate de cultul morţilor, cu **rol apotropaic şi de comemorare**[17].

„Obiceiurile se desfăşoară în cadrul unor coordonate spaţiale şi temporale prin acţiunea anumitor per-

soane, prin mânuirea diferitelor obiecte în scopuri bine precizate, concretizând pe plan practic o ideaţie variată. Elementul esenţial şi comun acestor obiceiuri este aprinderea focului"[18].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că după multitudinea de *funcţii*, pe care focurile rituale le au ele se pot grupa în:

- **focurile de Măcinici**
- **focurile de Alexii**
- de primăvară, din care fac parte - **focurile de Blagoveştenie**
- **focurile de Sf. Gheorghe**
- din ciclul Pascal
- **focurile de Lăsata Secului**
- **focurile de la Joia Mare**
- **focurile din noaptea sau ziua de Înviere**
- de vară
- **focurile de Sânziene**
- -focuri de toamnă
- **focul lui Sânmedru**
- focuri de iarnă
- **focurile din perioada Crăciun – Bobotează**

Trebuie menţionat faptul, că dacă pentru fiecare din cele 5 categorii există elemente comune, care au dus la această clasificare, ele se întrepătrund nu numai între ele (există puncte de convergenţă atât în privinţa derulării lor, cât şi a mesajului transmis), ci cu o gamă mult mai largă de obiceiuri: de vegetaţie, de fecunditate şi de fertilitate, cu cultul morţilor etc. „El (focul, n.n.) combate atât răul moral, cât şi pe cel fizic şi e tot atât de temut de către demonul răului şi de suveranii răi ai bolilor...Spiritele rele, prin acţiunea lor, introducându-se fie în corpul omului, fie al animalelor, trebuie să fie îndepărtate pentru a obţine vindecarea. De aceea vindecarea nu se poate face decât prin afumări, prin trecerea prin foc sau prin cauterizare. Talismanele trecute prin foc şi păstrate cu îngrijire, vor fi şi ele de un real folos. Cenuşa şi cărbunii focului prezintă leacul cel mai bun în multe împrejurări"[19]. „Consumarea lemnului prin foc este, probabil, tot un rit al regenerării vegetaţiei şi al reînnoirii anului" ştiut fiind că la multe popoare europene şi asiatice, anul începea la 1 martie. „Cenuşii şi cărbunilor li se atribuie valorile magice şi fertilizante ale lemnului sacrificial...«forţa» lor se datorează asemănării cu un potop (cenuşa unui arbore ars în mod ritual, la începutul anului, în luna mai, de Sânziene etc.). Arborele sau lemnul ars în mod ceremonial, prin revenirea la starea de **sămânţă** pe care o realizează arderea; **forţa** pe care o prezintă sau o personifică, nemaiputându-se manifesta în mod formal, se concentrează în cenuşă sau în cărbune"[20].

Din categoria ***focurilor de primăvară,*** **focurile de Măcinici** (9 martie) erau cele mai răspândite în întreaga ţară. Deşi ele se făceau, cel mai adesea, în grădină printre pomii roditori, paleta spaţială este mult mai vastă: se fac în curte, la răscruci, pe dealuri, la cimitir. Ziua de 9 martie coincide cu echinocţiul de primăvară în calendarul iulian (stil vechi). Focurile de *Alexii* (17 martie), consemnate numai în Moldova, prin mesajul pe care îl transmit, se înscriu perfect în această categorie. Adrian Fochi în răspunsurile la chestionarul lui Ovid Densuşianu menţionează focuri rituale de Alexii, şi în Muntenia la: Ştefăneşti, (jud. Muscel), Haimanale (jud. Prahova), Almaju (jud. Dolj), Bumbeşti, Tismana (jud. Gorj), Dioşti (jud. Romanaţi), Cheia, Mateieşti, Vlădeşti (jud. Vâlcea), Belitori (jud. Teleorman), Braniştea, Glavacioc (jud. Vlaşca)[21]. Pentru Transilvania, de exemplu pe valea Someşului, Simion Florea Marian ne spune că tot de Alexii, femeile aşază jar într-o oală; pe acest jar pun tămâie sfinţită şi şneapăn, cu care înconjoară casa de trei ori. „După ce au înconjurat casa, ung ferestrele şi usciorii uşilor, ca să nu se apropie strigoaicele şi alte bestii de casă"[22].

Focurile de **Blagoveştenie** (25 martie), erau mai slab reprezentate, nefiind consemnate (în chestionarele pentru AER) în Muntenia, sau existând cu frecvenţă destul de mică în Moldova şi Transilvania.

La fel, focurile de **Sfântul Gheorghe** (23 aprilie) se întâlneau destul de rar, în satul Sfântul Gheorghe (Tulcea, în curtea bisericii), la Straja, Vicovu de jos şi Brodina (jud. Suceava), Ieud (jud. Maramureş), Meseşenii de Sus (jud. Sălaj), Bistriţa Bârgăului (jud. Bistriţa-Năsăud), Vaţa de Jos şi Almaş-Sălişte (jud. Hunedoara).

Jean Cuisenier, într-una din cercetările de teren în România, întreprinse în 1977 la Suceviţa (jud. Suceava) impresionat de complexitatea obiceiurilor româneşti transpune relatarea unui sătean din zonă privind focul de Sfântul Gheorghe. Preotul a sfătuit oamenii să ridice o cruce deasupra unei roci care se tot mărea. De atunci, în ajunul Sf. Gheorghe, localnicii fac foc „pentru ca frigul să intre în pământ"; actanţii veseli sar în jurul focului. Toate dealurile din jur sunt luminate de focurile ce se aprind în această zi. Cu toate mutaţiile intervenite: apariţia acordeonului şi a tranzistorului în locul viorii şi al buciumului, aprinderea roţilor de cauciuc, marca obiceiului, s-a menţinut totuşi[23].

Motivaţia este destul de variată, predomină însă prezumţia că focurile ar fi benefice:

- împotriva şerpilor, a omizilor, a insectelor de orice fel;
- pentru nimicirea frigului, pentru aducerea căldurii. Sunt trăsături unificatoare pentru întreaga categorie a obiceiurilor de primăvară. Tot ca specifice tuturor obiceiurilor de primăvară, trebuie menţionat că:
- toate focurile de primăvară se aprindeau în ajunul sărbătorii sau dimineaţa foarte devreme;
- se făceau din uscături, rămase de la curăţatul grădinii;
- la toate aceste focuri, copiii sau tinerii săreau peste foc sau jucau în jurul lui, în ideea de „a fi iuţi ca focul" sau „să se căsătorească cât mai repede".
- la toate aceste date, concomitent cu focul sau independent de acesta, casa cu toate acareturile, animalele, pomii şi chiar oamenii erau **afumaţi** (uneori operaţia se repeta de trei ori). Scopul afumatului era, ca şi în cazul focului, lupta ritual-magică contra şerpilor,

a insectelor, pentru aducerea căldurii, pentru sănătate, spor la animale şi recolte;

- indiferent dacă era vorba de focuri sau numai de afumat, o altă trăsătură comună este aceea că se făceau mici pomeni. La Măcinici, de exemplu, se împărţeau măcinici, numiţi **bradoşi** (în Muntenia, Oltenia), **sâmţi** (în Moldova). La celelalte sărbători se împărţeau fructe.

În Transilvania, focurile sau afumatul ajută şi la găsirea cuiburilor de păsări; direcţia flăcărilor sau a fumului indicând acest lucru.

Dintre răspunsurile mai deosebite semnalăm:

- erau numite **pârjoalele Domnului** la Vâlcele (jud. Buzău); **fumăgăi** la Meseşenii de Sus (jud. Sălaj), **bobătăi** la Albac (jud. Alba), **pălălăi** la Loman (jud. Alba);
- copiii strigau: „ieşi căldură la copii în bătătură" la Brezniţa Motru (jud. Mehedinţi) sau „ieşi căldură, intră frig" la Sângeru (jud. Prahova). În acelaşi scop se lovea pământul cu ciomegele, cu picioarele. Se credea că pământul era bătut chiar de Mucenici la Cetate şi Desa (jud. Dolj); se făceau focuri „să se încălzească sfinţii prin jertfă" la Răchitoasa (jud. Bacău). În Transilvania, au fost consemnate rime în acest sens. Răspunsuri asemănătoare au fost primite şi la chestionarele lansate de Nicolae Densuşianu[24] şi de Bogdan Petriceicu Haşdeu[25].

Cu zeamă de mucenici se stropeau pomii să rodească la Corneşti (jud. Dâmboviţa).

Unele **focuri din ciclul Pascal** menţin caracteristicile focurilor din prima categorie, adică se fac contra şerpilor, a dăunătorilor de tot felul, contra frigului, pentru rodul bogat al pomilor, pentru găsirea cuiburilor de păsări etc. (focurile de Sân Toader, cele de la Joia Mare, din Moldova, Transilvania), dar ele adaugă şi valenţe noi, relaţia lor cu cultul morţilor fiind evidentă; aşa sunt focurile din Săptămâna Mare, în special din Joia Mare.

Din această categorie temporală, locul cel mai important, cu extensia spaţială cea mai mare o au **focurile de la Lăsata Secului**. Deosebit de numeroase în Muntenia, Oltenia, inexistente în Moldova şi destul de frecvente în Transilvania, ele se fac seara, în cele mai multe cazuri, în afara perimetrului gospodăresc, pe uliţe, la răspântii, pe dealuri. Îşi fac apariţia roţile incandescente (roţi de căruţă, din paie, din cauciuc) rostogolite pe dealuri, torţele aprinse (în Muntenia, Oltenia), focurile făcute dintr-un snop de paie pus într-o prăjină, răsucit deasupra capului şi numit **hodăiţit** la Daia Română, Ceru Băcăinţi (jud. Alba), Jebel (jud. Timiş), în localităţi din judeţul Sibiu sau **leucă** (cu aceaşi semnificaţie cu hodăiţitul) la Vaţa de Jos şi Almaş-Sălişte (jud. Hunedoara).

Focurile de la Sfântul Toader (prima sâmbătă din Postul Paştelui), **de la Florii, din Miercurea, Vinerea sau Sâmbăta Mare**, aprinse, de obicei, în curtea sau în exteriorul curţii bisericii au frecvenţă mică în toate zonele ţării (cel puţin la data anchetei de teren). Astfel **focul lui Sân Toader** a fost semnalat numai la Suhaia (jud. Teleorman) şi în unele sate din Bihor (Sârbi, Vadu Crişului, Sânicolau Român, Bulz, Ciumeghiu), la Macea (jud. Arad); **Focul de Florii** a fost consemnat la Mălini (jud. Suceava), cel din Vinerea Patimilor (sau a ouălelor) la Igoiu (jud. Vâlcea), Merei (jud. Buzău), Gârla Mare (jud. Mehedinţi), la Hăşmaş (jud. Arad).

Repetăm ideea expusă în paginile anterioare că neconsemnarea lor în chestionarele pentru AER se poate datora mai multor cauze şi nu înseamnă că într-un trecut, mai apropiat sau mai îndepărtat, ele nu au existat în cadrul comunităţilor săteşti.

Mai frecvente, mai ales în Muntenia, Oltenia, sunt focurile din **Joia Mare**, care mai mult decât toate din această perioadă sunt strâns legate de cultul morţilor. În această zi se credea că vin morţii **să mănânce, să bea apă, să se răcorească, să se încălzească**, motiv pentru care se aprindeau focurile, atât în curtea gospodăriei sau la poartă, cât şi la cimitire şi chiar pe uliţe, pe dealuri. Când se făceau în gospodărie, gospodinele aveau grijă ca în apropierea focului să pună o masă, frumos aranjată, cu mâncare ceremonială, cu un vas sau mai multe cu apă, cu un scaun, alături. Se vărsa un număr de căni sau căldări de apă egal cu numărul morţilor avuţi. Apă se vărsa şi la fântână sau la cimitir. Uneori se făceau mai multe focuri în aceeaşi gospodărie: unul pentru vii, unul pentru morţi sau numai pentru morţi, în raport cu numărul lor. Un loc aparte ocupau focurile sau pomenile pentru cei „uitaţi" (morţi fără spovedanie, împărtăşanie, nebotezaţi, decedaţi prin moarte violentă: accidente, sinucideri etc.), pentru care de asemenea, se vărsau căni cu apă. În Moldova şi Transilvania, ele sunt mai puţin frecvente şi nu au conotaţii legate de cultul morţilor atât de puternice ca cele din Muntenia, Oltenia. „Credinţa şi respectul morţilor dau acestui obicei proporţii inimaginabile"[26]. Produsele: colaci, capete, colivă, vin, fructe, lumânări se aduc la biserică cu sacii şi cu căruţele. „Din punctul de vedere al obiceiului, serviciile morţilor marchează o dată în plus, o trăsătură puternică, una din trăsăturile cele mai caracteristice ale sufletului românesc"[27].

O semnificaţie cu totul aparte în mentalitatea tradiţional-românească se întâlneşte în zonele nord-transilvane: la Bârsâul de Sus (jud. Satu Mare), Cicârlău (jud. Maramureş), Clopotiva (jud. Hunedoara), unde focurile din Joia Mare sunt numite cu un termen extrem de sugestiv **jertfă** (se aprinde jertfa). Peste această jertfă se aruncă boabe de grâu la Cicârlău (jud. Maramureş). Simbolismul este extraordinar: sunt asociate jertfa (primordială) cu elementul purificator – focul, menit să genereze o nouă viaţă şi grâul – sămânţa germinatoare a unei noi vieţi. În localităţi din Bihor, la Sârbi şi Vadu Crişului, la focurile de Sân Toader, numite **fumăgar, fumăgăi** se mânca grâu fiert, îndulcit cu zahăr (iniţial, probabil cu miere), deci altă asociere a focului cu grâul.

Se creează o adevărată comuniune între **lumea de aici** şi **lumea de dincolo**. „Durerea despărţirii este alinată în cei ce mor prin cererea iertării şi a pomenirii lor de către cei care rămân, iar în cei ce rămân, prin

convingerea că îi vor ajuta pe cei morţi prin iertarea şi pomenirea lor şi prin convingerea că ei vor continua într-un fel oarecare să aibă grijă de cei pentru care au avut răspunderea pe pământ"[28]. Cei adormiţi continuă „să fie factori determinanţi în istoria celor vii"[29]. Tema comuniunii dintre vii şi morţi, a continuităţii „dincolo", a vieţii „de aici", a făcut obiectul multor studii de specialitate româneşti sau străine. Este, de fapt, esenţa creştinismului – viaţa de dincolo de moarte, fericirea veşnică.

Toate focurile din Joia Mare se aprindeau dimineaţa, foarte devreme, când femeile plecau / se întorceau la / de la tămâiat, tocmai în ideea ca morţii să aibă răgazul necesar să se hrănească, să se răcorească, să se odihnească etc.

Nici **focurile din noaptea de Înviere (focurile Învierii)** nu erau foarte frecvente la data anchetei. Ele se făceau în ajun, seara, în curtea sau în exteriorul bisericii, uneori, fiind întreţinute până dimineaţa la Voineasa (jud. Vâlcea), Gogoşu (jud. Mehedinţi), Gogoşu (jud. Dolj), Bucşani (jud. Giurgiu), Ştefăneşti (jud. Botoşani), Pipirig, Dobreni (jud. Neamţ); în curţi, sub formă de rug la Truşeşti şi Cristeşti (jud. Botoşani), Deleni (jud. Iaşi), Mehadica (jud. Caraş-Severin, unde era numit **foc de veghe**). Focul se făcea şi pe dealuri la Vânători Neamţ (jud. Neamţ), Bulbucani, Tătărăşti (jud. Iaşi) sau la cimitir la Belceşti (jud. Iaşi). Apare şi în unele sate din Transilvania, cu motivaţia: contra şerpilor şi a altor dăunători (numit **fumăgăi**); pentru rodul pomilor şi pentru găsirea cuiburilor de păsări.

În unele aşezări, focul se numeşte **băldăuş** şi se face din lemne furate la Prunişor şi Pristol (jud. Mehedinţi) sau din lemne **curate**, de la cruci şi troiţe la Almaş-Sălişte (jud. Hunedoara).

Focurile de vară au o reprezentare nesemnificativă, la nivelul întregii ţări. Se făceau **focuri de Sânziene**, în grădină, în curte la Hinova (jud. Mehedinţi), Peştera (jud. Constanţa), Măgura Ilvei (jud. Bistriţa-Năsăud).

Ion Ghinoiu preluând informaţii din **Calendarul Maramureşului** (autori, I. Bogdan, M. Olos, N. Timiş, Baia Mare, 1980) aminteşte de un obicei foarte interesant, derulat în unele sate maramureşene: întreaga suflare a acestor aşezări participă ca actanţi sau ca spectatori la **umblatul cu făclia**. „Făclia este lucrată meşteşugit dintr-un lemn de molid uscat şi crăpat la un capăt, unde se fixează răşina de brad, cu surcele uscate de molid şi fire de cânepă. O dată cu lăsarea serii, copiii şi feciorii urcă pe coama dealurilor, se strâng în cerc pentru a-şi aprinde făcliile, apoi se aşază în linie dreaptă la oarecare distanţă unul de altul şi încep să-şi rotească făcliile într-un singur sens, în direcţia mersului aparent al soarelui pe bolta cerească...Focul şi mirosul de răşină purifică nu numai spaţiul înconjurător, ci şi oamenii care-şi trec făcliile printre picioare, ca şi cum ar sări peste focuri. Când făclia este pe cale de a se stinge, tinerii coboară spre sat, înconjurând ţarina şi livada, intră în curţi şi predau făcliile părinţilor pentru a le implânta în mijlocul grădinilor între straturi. Rotocoalele de foc şi învârtirea făcliei de la răsărit la apus ţin, cu siguranţă, de un cult solar dar „sunt şi secvenţe purificatoare şi, probabil fertilizatoare ale obiceiului"[30]. Aceste tradiţii amintesc de alergarea cu torţe aprinse prin vii, livezi, grădini, semnalată de J. G. Frazer în numeroase ţări europene.

Focul de Rusalii a fost semnalat la Băneasa (jud. Giurgiu), iar cel de *la* **Sf. Pantelimon** (27 iulie) la Podgoria (jud. Buzău).

Focurile de toamnă, respectiv **focul de Sânmedru** (**Sfântul Dumitru**, 26 octombrie). În ciuda atestărilor documentare[31], chestionarele pentru Atlasul Etnografic Român nu menţionează o dispersie prea mare a obiceiului, ceea ce înseamnă că la data anchetei fenomenul sau amintirea lui în memoria subiecţilor anchetaţi se redusese mult faţă de trecut. În toate provinciile în care a mai fost atestat, el se făcea, îndeosebi de către copii, pe uliţe, la răspântii, pe dealuri, la marginea satului. Jucând în jurul lui sau sărind peste el, copiii strigau: „Hai la focu' lui Sânmedru", uneori cu diverse alte versuri: *„Hai la focu' lui Sânmedru,/ C-a tăiat Dumnezeu iedu'/ Îi dă de mâncat la toţi/ Ca să aibă şi cei morţi."* (Ariuşd, jud. Covasna) sau: *„Hai la focu' lui Sânmedru/ Cu mere, cu pere,/ Cu nuci, că-s mai dulci,/ Cu alune, că-s mai mai bune."* (Stroieşti, jud. Argeş).

În Moldova, focurile de Sânmedru sunt semnalate numai în trei localităţi la Glăvăneşti, Mănăstirea Caşin şi Coţofeneşti (jud. Bacău), iar în Transilvania la Almaşu Mare (jud. Alba) şi Moeciu de Sus (jud. Braşov). Ca notă specifică – în toate cazurile focurile erau făcute de copii, care jucau în jurul lor ori săreau peste ele. Că obiceiul a involuat, s-a demagizat şi săritul peste foc a devenit o simplă joacă de copii, este o realitate a zilelor noastre, valabilă pentru toate ipostazele în care, în prezent, copiii sar peste foc.

Răspunsuri asemănătoare au fost primite şi pentru chestionarele B. P. Haşdeu[32].

Focurile de iarnă erau, de asemenea, cazuri izolate, fiind menţionate (în chestionare) numai în câteva locuri: în ajunul Crăciunului la Grumăzeşti (jud. Neamţ), Doclin (jud. Caraş-Severin, era numit foc de priveghi); în ajunul Anului Nou, grămezi de paie sau roţi incandescente în localităţi din jud. Sălaj, Cluj, Bistriţa-Năsăud, Alba, Timiş, Hunedoara, Sibiu, în unele din ele făcându-se şi strigări peste sat, similare celor de la Lăsata Secului; în ajunul Bobotezei la Grumăzeşti (jud. Neamţ).

Analiza datelor concrete de teren contrazice în totalitate teoria exclusiv solstiţială a focurilor. Exact datele solstiţiilor şi respectiv ale echinocţiilor erau cel mai puţin transpuse în sărbătorile focului. Concentrarea sărbătorilor focului se produce în luna martie. Aşa cum am văzut într-un capitol anterior şi riturile ramurii verzi cunosc o densitate maximă aproximativ la aceleaşi date calendaristice. Explicaţia cred că trebuie căutată în faptul că pentru majoritatea popoarelor antice, inclusiv pentru latini, anul începea la 1 martie. Orice sfârşit presupunea pe de o parte, acutizarea luptei între forţele malefice şi cele benefice, pe de altă parte, dorinţa şi încercarea omului de a-şi asigura un viitor cât mai

pur, mai bun, mai liniştit, mai plin de noroc şi sănătate, pentru el şi pentru mediul imediat înconjurător. Mutarea începutului de an de la 1 martie la 1 ianuarie a lăsat oarecum descoperit acest domeniu (în altele însă: colindatul, semănatul, premoniţia sorţii etc.), vidul a fost cu prisosinţă umplut.

Baterea pământului cu picioarele, cu bâtele pentru îngroparea frigului şi eliberarea căldurii poate fi interpretată ca un transfer al practicilor similare de la Anul Nou, când prin jocul caprei, al căiuţilor, prin zgomotul bicelor, al tălăngilor, al buhaielor etc. se încerca înhumarea simbolică a anului abia încheiat, împreună cu toate relele şi netezirea, prin purificare, prin sacralizare a unui spaţiu şi timp nou.

Deşi nu face obiectul demersului nostru, nu se poate să nu amintim, cel puţin în treacăt de **focul viu**, foc făcut în special de păstori, aprins printr-un ritual specific tuturor popoarelor care practicau acest obicei, cu mijloace tradiţionale şi care trebuia păstrat cu grijă tot timpul anului. Mulţi au fost specialiştii atraşi de acest subiect. D. A. Vasiliu descrie astfel de obiceiuri la: suedezi, scoţieni, nemţi, francezi, la slavii din răsărit (ucrainieni, ruşi), la slavii din sud (sârbi, bulgari), la greci, romani, la români etc. „Focurile acestea sunt nădejdea de bine, de sănătate, de prosperitate, de vindecare, pentru prevenirea boalelor, pentru înmulţirea turmelor, pentru a nu se apropia duhurile rele de turmă şi de stână. Ele apără turma de fiare sălbatice, de relele din timpul verii, de diavol, de trăznet, de tunet etc. şi de tot ceea ce prezintă o primejdie. Şi oamenii pot fi feriţi de acele neajunsuri, ca şi tovarăşa lor turma, de aceea sunt supuşi aceloraşi prescripţiuni. Pe de altă parte, plantele şi semănăturile pentru a fi ferite sunt afumate cu fum de la un astfel de foc viu, iar cenuşa este împrăştiată pe câmpii, pentru a fi cât mai roditoare. Alte focuri se fac primăvara pentru înnoirea vieţii. În sfârşit, pentru ca turma sau semănăturile să fie ferite de duşmanii nevăzuţi, de vrăjitori şi solomonari, trebuie să treacă printr-un foc viu sau să fie afumate”[33]. La romani, „păstorul aducea zeiţei Pales (ocrotitoarea păşunilor şi a stânelor, ulterior a turmelor şi a ciobanilor, subl. noastră) un sacrificiu din colaci făcuţi din făină şi boabe de mei cu lapte, făcea o rugăciune repetată de trei ori, pentru îndepărtarea tuturor relelor care se puteau atinge de turmele de oi”[34].

Am insistat puţin asupra valenţelor şi funcţionalităţii focului viu, deoarece ele sunt similare oricărui foc calendaristic.

Note bibliografice:

1. Germina Comanici, *Semnificaţii ale focului în spiritualitatea românească*, în „Anuarul ICED”, 1985, p. 548.
2. Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti, Editura Albatros, 1983, p. 219.
3. John Mitchell Kemble, *The Saxons in England*, 1670, apud James George Frazer, *Creanga de aur*, Bucureşti, Editura Univers, vol. V, 1980, p. 6.
4. Ion Ghinoiu, *Fenomenul de întemeiere a aşezărilor*, în „REF”, tom 24, nr. 2; Idem, *Vârstele timpului*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1988, pp. 131, 174, 249-251.
5. James George Frazer, *op. cit.*, 1980, vol. V, pp. 43-44.
6. *Ibidem*, p. 51.
7. *Ibidem*, p. 47.
8. *Ibidem*, p. 59.
9. *Ibidem*, p. 57.
10. Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, 1988, pp. 131, 174.
11. Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1985, pp. 379-384.
12. *Ibidem*, pp. 380-381.
13. *Ibidem*, p. 383.
14. Germina Comanici, Alexandru Popescu, Lia Stoica, *Focurile de peste an*, în „REF”, tom 16, 1971, nr. 1, p. 76.
15. Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1994, vol. II, pp. 159-162.
16. Germina Comanici, *Semnificaţii ale focului...*, pp. 576-578.
17. Germina Comanici et alii, *Focurile de peste an...*, p. 72.
18. *Ibidem*, pp. 74-75.
19. D. A. Vasiliu, *Focul viu în datinile poporului român în legătură cu ale altor popoare*, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1943, pp. 8-9.
20. Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, Bucureşti, Editura Humanitas, p. 289.
21. Adrian Fochi, *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, pp. 9-10.
22. Simion Florea Marian, *op. cit.*, 1994, vol. II, p. 48.
23. Jean Cuisenier, *Le feu vivant. La parenté et ses rituels dans les Carpates*, Paris, Presses Universitaire de France, 1994, p. 58.
24. Adrian Fochi, *op. cit.*, pp. 9-10, 210-214.
25. Ion Muşlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarul lui Bogdan Petriceicu Haşdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 338.
26. Mihai Vulpescu, *Les coutumes romain périodique*, Paris, Ed. Larose, 1927, p. 146.
27. *Ibidem*, p. 147.
28. Dumitru Stăniloaie, *Teme creştine în folclorul românesc*, în „REF”, tom 37, nr. 3, 1992, p. 228.
29. *Ibidem*, p. 232.
30. *Ion Ghinoiu*, op. cit., p. 266.
31. C. Rădulescu Codin, D. Mihalache, *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credinţele şi unele tradiţii legate de ele*, Bucureşti, 1909; Ion Muşlea, Ovidiu Bârlea, 1970, p. 403.
32. Ion Muşlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 403.
33. D. A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 40.
34. *Ibidem*, p. 41.